

WERONIKA PAWŁOWICZ

Biblioteka Śląska

ORCID: 0000-0002-3502-1376

Człowiek, rośliny, książki. Dzieła botaniczne w starych drukach Biblioteki Śląskiej

Streszczenie

Autorka artykułu przedstawiła dzieła i prace naukowe o tematyce botanicznej, które znajdują się w zasobie starodrukowym Biblioteki Śląskiej i towarzyszyły wystawie „Fitogłosje”. Sporo miejsca poświęcono zarówno zielnikom wydany w Krakowie, jak i tym znanym w całej Europie autorstwa Mattiolego, Bocka i Lonitzera. Przywołane zostały opracowania znanych badaczy (m.in. Morisona, Linneusza), dzieła poświęcone florze różnych regionów i krajów oraz słowniki notujące nazwy różnych gatunków roślin. Omawiając poszczególne egzemplarze, badaczka scharakteryzowała znajdujące się w nich ilustracje (nierzadko ręcznie kolorowane), a także odręczne wpisy i pieczętki, które informują o pochodzeniu i losach konkretnych dzieł.

Słowa kluczowe

Biblioteka Śląska, stary druk, botanika, rośliny, flora, zielnik

2 lipca 2025 roku w Bibliotece Śląskiej odbył się wernisaż wystawy *Fitogłosje*, przygotowanej w ramach projektu „Postindustrialny słownik roślinno-ludzki”. Realizowany jest on przez zespół badawczy, w skład którego wchodzi dr Joanna Soćko z Uniwersytetu Śląskiego oraz pracownicy Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach: dr Joanna Zdzenicka-Obałek i dr Paweł Szeibel. Projekt wykorzystuje współczesne metody badań artystycznych do refleksji nad specyfiką roślinności porastającej tereny przemysłowe. Na ekspozycję złożyły się prace kilkunastu twórców, poezje, fotografie, materiały z warsztatów. Zostały one wydrukowane na płótnach, które zawieszono pod sufitem holu głównego Biblioteki.

Wystawa ta stała się też okazją do zaprezentowania znajdujących się w zasobie Biblioteki Śląskiej dawnych publikacji o tematyce botanicznej, głównie zielników, prac naukowych oraz dzieł dotyczących roślinności różnych krajów i regionów. W dziewięciu gablotach wyeksponowano kilkadziesiąt starych druków polskich i obcych.

Ekspozycję otworzyła prezentacja druków krakowskich z XVI i XVII wieku. Centralne miejsce zajęła pozycja szczególna: najstarsze w kolekcji Biblioteki Śląskiej dzieło wydane w języku polskim. Jest to fragment pierwszej polskiej encyklopedii przyrodniczo-medycznej *O ziołach i o mocy ich*, wydanej w oficynie Floriana Unglera w 1534 roku. Dzieło, opracowane przez Stefana Falimirza, dworzanina wojewody podolskiego Jana Tęczyńskiego, zawiera tłumaczenia różnych tekstów medycznych. W Bibliotece Śląskiej znajduje się tylko część druga tej obszernej publikacji: *O wódkach i o mocy ich*, w której autor przedstawił sposoby sporządzania (palenia) wyciągów z rozmaitych ziół, a także ich właściwości¹.

Z oficyny Unglera pochodzi też łacińskie dzieło *De herbarum virtutibus*. Praca ta wydana została pod nazwiskiem Aemiliusa Macera (70–16 p.n.e.), jednak jej właściwym autorem jest Odo de Meung (ok. 1000–ok. 1100). Publikację przygotował Szymon z Łowicza (ok. 1512–ok. 1538), botanik, doktor medycyny, lekarz arcybiskupa Andrzeja Krzyckiego i kasztelana Piotra Opalińskiego. Do tekstu głównego dodał alfabetyczne łacińsko-polskie indeksy nazw ziół (*Nomenclatura et interpretatio Polonica herbarum nostratium & no[n]nula exoticarum*) oraz chorób (*Nomenclatura et i[n]terpretacio morborum varioru[m], in lingua Polonica*). Zaprezentował zioła i rośliny, a przy drzeworytowych ilustracjach podał nazwy w języku łacińskim, polskim i niemieckim².

W krakowskiej oficynie Łazarza Andrysowica w 1564 roku ukazało się dzieło *Lekarstwa doświadczone*. Autor, Marcin Siennik (ok. 1530–ok. 1590), w swojej pracy zamieścił rozdziały omawiające „naukę rządzenia ciał człowieczych”, zawierające zasady utrzymania zdrowia, zachowania w chorobie, a także informacje o zalecanych lekarstwach. Opisał także różne choroby i sposoby ich leczenia. W publikacji zamieszczono również zielnik *Wyrażenie figur ziół rozmaitych*, zawierający ilustracje drzeworytowe roślin, opatrzone nazwami polskimi, łacińskimi i niemieckimi. W tekście znaleźć można także część poświęconą leczeniu koni,

¹ S. Falimirz, *O ziołach i o mocy ich...*, [Kraków] 1534, sygn. 229358 I. O dziele Falimirza zob. J. Szostak, *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa 2006.

² A. Macer [właśc. O. de Meung], *De herbarum virtutibus...*, Cracoviae [ok. 1534], sygn. 229342 I.

a także podstawowe wiadomości na temat sposobów określenia ich wieku, rozpoznawania zdrowych osobników podczas zakupu, przygotowania do zawodów. Autor nie zapomniał też o lekach dla bydła, kur i ryb.

Dzieło Siennika musiało cieszyć się sporą popularnością, gdyż jego egzemplarze są często „zaczytane” i zdefektowane, a puste miejsca na kartach zostały wypełnione wieloma notami rękopiśmiennymi. Takie są też dwa woluminy tej pracy zachowane w Bibliotece Śląskiej. Jeden z nich został przez wcześniejszego właściciela oprawiony, w miejsce brakujących kart dodano czyste, a uszkodzone podklejono. Na końcu dodano recepty na lekarstwa dla chorego bydła i koni. Znajdziemy tu dopiski o nieco innej treści: jest imitująca receptę lekarską *Prezerwatywa na grzechy*, zawierająca rady na temat pozyskania „zdrowia na duszy”, a także *Modlitwa podczas powietrza i głodu*, pod którą umieszczony został odręczny ironiczny wpis: „Porządną gospodarką możecie mieć dosyć jedzenia, a nie lenistwem i kiepską modlitwą”³.

Drugi egzemplarz pracy Marcina Siennika jest bardziej zdefektowany, zachował się jedynie fragment *Nauka lekarstw końskich dobrze doświadczona*⁴, który oprawiono razem z dziełem *Mysłstwo z ogary Jana hrabie z Ostroga*⁵. Tom ten był własnością nieznanego z nazwiska gospodarza zajmującego się końmi. Na marginesach i dodanych czystych kartach znajdziemy rękopiśmienne uwagi o karmieniu koni, przepisy na leki dla nich i innych zwierząt (np. specyfiki na nosaciznę i otrucie psów), receptury na atrament i szwarc do butów oraz liczne zapiski gospodarcze.

Herbarz polski Marcina z Urzędowa (ok. 1500–1573) ukazał się w 1595 roku. Dzieło tego kapłana i lekarza uznawane jest za pierwszy oryginalny polski zielnik⁶. Autor omówił różne rośliny, prezentując ich wygląd na drzeworytowych ilustracjach. Podał ich nazwy łacińskie i dla większości gatunków także polskie. W opisach roślin przytaczał nieraz informacje dawnych autorów (m.in. Dioscoridesa, Pliniusza, Galena), przybliżył także ich zastosowanie w leczeniu rozmaitych przypadłości. Dodał też rozdział o własnościach drzew i ziół zamorskich (już bez ilustracji) oraz o kruszczach⁷.

Obszerny, liczący ponad 1500 stron *Zielnik* Szymona Syreńskiego (Syreniusza, 1540–1611), profesora Akademii Krakowskiej, to okazała księga ukazująca 765 roślin leczniczych głównie z terenu Polski. Autor pracował nad dziełem przez ponad 30 lat, korzystając z literatury i własnych obserwacji dokonanych w różnych regionach kraju⁸. Prezentacje ziół, kwiatów, drzew obejmują szczegółowe opisy ich wyglądu, miejsca występowania, czasu zbierania, sposobów przechowywania,

³ M. Siennik, *Lekarstwa doświadczone...*, Kraków 1564, sygn. 227654 I.

⁴ Tenże, *Lekarstwa doświadczone...*, sygn. 230626 I.

⁵ J. Ostroróg, *Mysłstwo z ogary Jana hrabie z Ostroga...*, Kraków 1649, sygn. 230325 I.

⁶ Zob. T. Bieńkowski, *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław i in. 1985, s. 87; A. Suchecka, *Kanonik sandomierski Marcin z Urzędowa i jego „Herbarz polski” w historiografii*, „Studia Sandomierskie” 2021, t. 28, s. 5–26.

⁷ Marcin z Urzędowa, *Herbarz Polski...*, Kraków 1595, sygn. 235748 III.

⁸ Zob. G. Brzęk, *Syreński (Syreniusz) Szymon*, [w:] *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987, s. 517.

właściwości oraz stosowania. Nazwy roślin podane są w języku polskim, a także w łacińskim i niemieckim (czasem po kilka, jak w przypadku kminu). Na początku księgi znajduje się *Rejestr lekarstw i rzeczy innych wielu* wskazujący miejsca, w których znajdziemy remedia na różne choroby ludzi, ale też koni, przepisy na maści, środki przeciwko szkodnikom, a ponadto rozdziałiki zatytułowane: *Confety*, *Cukry* i *Kuchenne rzeczy*. Egzemplarz Biblioteki Śląskiej należał niegdyś do jezuitów w kilku domach zakonnych. Nosi ślady „zaczytania”, w wielu miejscach karty zostały zabrudzone, uszkodzone, a potem podklejone przez dawnych użytkowników. W tekście znajdują się podkreślenia i dopiski, nie zawsze związane z treścią dzieła. Widoczne są także zapisy kopiujące – książka służyła zapewne do nauki pisania⁹.

Duży zielnik, wielokrotnie wydawany, tłumaczony na języki: francuski, czeski, niemiecki, wyszedł w połowie XVI wieku spod pióra włoskiego lekarza i botanika Pietro Andrei Mattiolego (1500–1577). Badał on m.in. florę Dolomitów i Alp, gdzie od mieszkańców dowiadywał się o właściwościach leczniczych występujących tam gatunków. Utrzymywał kontakty z botanikami Europy i Bliskiego Wschodu, od których nieraz otrzymywał okazy roślin, ich nasiona i sadzonki. Do ogrodów cesarskich w Pradze wprowadził nowe, nieznane wcześniej kwiaty, np. tulipany, narcyzy, hiacynty. Odbył też wyprawę naukową do źródeł Łaby i w Karkonosze, gdzie skompletował swój zielnik¹⁰. Mattioli przełożył z greki i opracował krytycznie dzieło *De Materia Medica* Pedaniosa Dioskurydesa (ok. 40–ok. 90), lekarza, botanika, farmakologa, twórcy ziołolecznictwa. *Comentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica Materia* ukazały się w Wenecji w 1544 roku. Do kilkuset roślin leczniczych opisanych przez greckiego autora Mattioli dodał liczne nowe zioła oraz obserwacje własne. Pierwsza edycja nie była ilustrowana, w kolejnych przedstawienia roślin stawały się coraz dokładniejsze. Na końcu znalazł się również rozdział poświęcony sposobom wypalania leczniczych nalewek.

Biblioteka Śląska posiada wspomniane dzieło w kilku wydaniach z XVI i XVII wieku, z czego na ekspozycję wybrano trzy najciekawsze egzemplarze. Przekład pracy Mattiolego na język czeski ukazał się w Pradze w 1562 roku. Po dedykacji dla cesarza Maksymiliana Habsburga zamieszczony został portret autora w pięknej, zdobionej ramce oraz wizerunek tłumacza Tadeusza Hagecusa. Edycja ta miała przywilej króla Polski Zygmunta Augusta. Dodano też karty z herbami szlachty i rycerzy czeskich oraz Pragi. Rośliny omówione w dziele przedstawiono na pięknych, niemal całostronicowych drzeworytach, z których część została starannie pokolorowana. Zwracają też uwagę ilustracje pieców do destylowania. W egzemplarzu widoczne są marginalia i podkreślenia tekstu. Publikację opatrzone rejestrami czeskich i łacińskich nazw ziół oraz chorób¹¹.

⁹S. Syreński, *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią...*, [wariant A], Cracoviae 1613, sygn. 224137 III.

¹⁰Zob. m.in. M. Syniawa, *Biograficzny słownik przyrodników śląskich*, t. 1, Katowice 2006, s. 230–231; K. Mägdefrau, *Historia botaniki. Życie i dokonania wielkich badaczy*, przeł. M. Mularczyk, „Prace Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego” 2004, t. 7, z. 1, s. 40–41.

¹¹P.A. Mattioli, *Herbarz: ginał Bylinař welmi užitečný...*, [Praga] 1562, sygn. 225064 IV.

Niemiecki lekarz Joachim Camerarius uzupełnił dzieło Mattiolego i zadeedykował je w 1586 roku księciu saksońskiemu Christianowi. W 1600 roku ukazało się już trzecie wydanie edycji niemieckojęzycznej, ozdobione drzeworytami. Nazwy roślin podane są również po łacinie. Tekst uzupełniają dwujęzyczne indeksy nazw ziół oraz chorób. Egzemplarz Biblioteki Śląskiej należał w przeszłości do jezuitów w Nysie, o czym świadczy odręczna nota: „Cathalogo Bibliothecae Collegij Soc. Jesu Nissae inscriptus Anno 1755”. Opisany druk nosi ślady używania, miejscami widoczne są podkreślenia w tekście i marginalia, a na ostatniej karcie zapisano kilkanaście „extraktów” z dzieła i recepty. Nieliczne uszkodzenia kart starannie podklejono. Ilustracje nie zostały pokolorowane¹².

Na wystawie pokazano także egzemplarz kolejnego wydania niemieckojęzycznego herbarza Mattiolego z 1626 roku, przygotowanego przez Joachima Camerariususa. W ciągu długich lat użytkowania uległ on w wielu miejscach uszkodzeniu. Przedarcia i oddarcia kart jeden z właścicieli starannie podkleił. Ręcznie uzupełnił również brakujący tekst (m.in. k. 364–365). Strona tytułowa w bogatej ramce drzeworytowej oraz ilustracje zamieszczone w tekście zostały ręcznie pokolorowane¹³.

Pastor i lekarz Hieronymus Bock (1498–1554) to twórca herbarza, którego pierwsza edycja ukazała się w 1539 roku i nie była ilustrowana. Autor opisał występujące na ziemiach niemieckich zioła, byliny, drzewa i ich owoce, które sam widział lub wyhodował. W żywy i barwny sposób omówił wygląd, środowisko, rozwój, zastosowanie i działanie poszczególnych gatunków. Drzeworytowe przedstawienia roślin zostały dodane w kolejnych edycjach niemieckich i w łacińskim przekładzie dzieła¹⁴. Na ekspozycji znalazły się dwa egzemplarze zielnika Hieronima Bocka. W pierwszym, wydanym w Strasburgu w 1551 roku, obok niemieckich nazw roślin, nieznanymi użytkownik ręcznie dopisał inne miana. Tom przez lata uległ licznym uszkodzeniom, lecz właściciel uzupełnił brakujące karty czystymi i podkleił przedarcia¹⁵. Ślady użytkowania nosi też drugi egzemplarz z 1587 roku¹⁶. Tu w wielu przypadkach przy kolorowanych ilustracjach czerwonym atramentem dopisano polskie nazwy poszczególnych gatunków roślin, m.in. sosna, pokrzyk, siedmiorakie ziele.

Adam Lonitzer (1528–1586), niemiecki lekarz i botanik, w dziele zatytułowanym *Kreuterbuch* zawarł informacje o roślinach, ziołach, drzewach, ich własnościach, wykorzystaniu w medycynie oraz w kuchni. Ponadto poruszył problematykę sadzenia drzew i dalszej troski o nie, a także przedstawił zwierzęta i ptaki Europy i innych kontynentów (m.in. nosorożca, tygrysa, wielbłąda, pawiana, słonia, a nawet jednorożca i gryfa). Opisał właściwości lecznicze niektórych pokarmów: mleka, sera, masła, miodu. W końcowych rozdziałach omówił skarby ziemi, m.in. metale, bursztyn, ochrę, sól, wykorzystywane w złotnictwie cenne kamienie, korale oraz naftę. Ciekawostką są opisy mumii. W tekście podano nazwy roślin w kilku językach: łacińskim, greckim, francuskim, włoskim, hiszpańskim. Znaj-

¹²Tenże, *Kreutterbuch*..., Franckfurt am Mayn 1600, sygn. 225059 IV.

¹³Tenże, *Kreutterbuch*..., Franckfurt am Mayn 1626, sygn. 225989 IV.

¹⁴Zob. K. Mägdefrau, *Historia botaniki*..., s. 33–35.

¹⁵H. Bock, *Kreuter Büch*..., Straßburg 1551, sygn. 235660 III.

¹⁶Tenże, *Kreutterbüch*..., Straßburg 1587, sygn. 235797 III.

dujący się w Bibliotece Śląskiej egzemplarz dzieła jest dobrze zachowany, ze starannie kolorowanymi ilustracjami¹⁷. Należał do zakonników, już w 1614 roku stał się własnością brata Jana, o czym informuje nota odręczna: „Fris. Joannis Vogt in Dörnsdorff comparauit 1614”. Kolejny wpis z nazwiskiem Jana Maronia („Fr. Joannes Maron 1820 Pilchowitz”) wskazywać może, iż tom służył bonifratrom, którzy od 1814 roku prowadzili szpital w Pilchowicach¹⁸.

Piękny, duży wolumin, oprawiony w deski obciążnięte skórą, ze ślepymi tłoczeniami, z narożnymi okuciami i klamrami, to egzemplarz trzeciego wydania imponującej pracy *New vollkommen Kreuter-Buch* autorstwa doktora medycyny Jakoba Theodorusa (1525–1590) w opracowaniu Hieronima Bauhina. Na pięknej, miedziorytowej stronie tytułowej rytownik zamieścił wizerunki lekarzy i farmaceutów oraz widok ogrodu. Zielnik, nad którym autor pracował przez około 36 lat, przedstawia trzy tysiące gatunków roślin Europy i Nowego Świata, określonego mianem „Wschodnich i Zachodnich Indii”. Czytelnik może poznać zioła, kwiaty, drzewa, grzyby, owoce i nasiona, które ukazano na drzeworytowych ilustracjach (tylko niewielka część została pokolorowana). Autor powoływał się na dawne piśmiennictwo, a nazwy roślin podano m.in. po francusku, hiszpańsku, czesku, angielsku, grecku, arabsku czy niderlandzku. Dzieło opatrzone kilkoma wielojęzycznymi indeksami, wykazem dolegliwości, na jakie pomagały konkretne zioła oraz rejestrem różnych wyciągów i ekstraktów. Egzemplarz jest dobrze zachowany, a w tekście nie ma not i podkreśleń. Zwrócić należy uwagę na kilkustronicowy dodatek rękopiśmienny zamieszczony na początku woluminu, zawierający medyczny tekst poświęcony zasadom badania moczu i regułom stawiania na tej podstawie diagnozy¹⁹.

Jules Charles de L'Écluse (łac. Carolus Clusius; 1526–1609), francuski lekarz działający we Flandrii, jest uznawany za jednego z najwybitniejszych botaników XVI wieku i pierwszego mykologa. Pracował jako dyrektor ogrodów cesarskich w Wiedniu, a następnie założył ogród botaniczny w Lejdzie, gdzie hodował i badał tulipany (także ich choroby, m.in. pstrość kwiatów). Swoją wiedzę poszerzał podczas wielu podróży, dzięki którym „poznał osobiście florę Europy jak żaden inny botanik w jego czasach”²⁰. Zajmował się też roślinami sprowadzanymi z Ameryki. Jako pierwszy w historii stworzył naukowe (w dzisiejszym rozumieniu) opisy gatunków roślin. Na wystawie znalazły się dwa egzemplarze jego dzieła *Rariorum plantarum historia*, wydane w 1601 roku w Antwerpii, w słynnej oficynie Krzysztofa Plantina, wówczas już pod zarządem Jana Moretusa. Dzieło zawiera sześć ksiąg o roślinach, a ponadto opracowanie (nazwane *commentariolum*) o grzybach: *Fungorum in Pannoniis Observatorum brevis historia*. Do woluminu dodano też m.in. pracę o florze masywu górskiego Monte Baldo, której autorem był Giovanni Pona. Edycję zdobi piękna, miedziorytowa strona tytułowa, z przedstawieniem m.in. postaci uczonych Teophrastusa i Dioskurydesa, a na następnej karcie zamieszczono ryt w miedzi portret autora. Zawarte w tekście ilustracje ro-

¹⁷ A. Lonitzer, *Kreuterbuch...*, Franckfurt am Mayn 1609, sygn. 224667 III.

¹⁸ <https://silesia.edu.pl/index.php/Bonifratrzy-Pilchowice> [dostęp: 20.08.2025].

¹⁹ J. Theodorus, *New vollkommen Kräuter-Buch...*, Basel 1664, sygn. 225252 IV.

²⁰ K. Mägdefrau, *Historia botaniki...*, s. 43.

ślin i grzybów wykonano techniką drzeworytu. Druk w przeszłości należał do jezuitów w Nysie, o czym świadczy nota rękopiśmienna: „Collegij Soc. Iesv Nissae Anno 1623 Catalogo inscriptus” oraz pieczętka: „Ex Bibliotheca Gymnasii Nissen”²¹. Drugi egzemplarz dzieła Clusiusa, jak głosi odręczny zapis na początku woluminu, stanowił własność Johanna Christopha Starkego (1744–1808), pastora w Czerninie (Gross-Tschirnau) koło Góry (Guhrau) na Dolnym Śląsku. Był on przyrodnikiem badającym głównie mszaki, członkiem towarzystw naukowych. Po jego śmierci należące do niego zbiory zielnikowe stały się własnością Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyznej (Schlesische Gesellschaft für vaterlandische Kultur)²². Opisany egzemplarz jest zdefektowany, brakuje w nim preliminarium (karty tytułowej, dedykacji) oraz początkowej i końcowej części tekstu. W druku widoczne są jednak podkreślenia i notatki naniesione ołówkiem²³.

Robert Morison (1620–1683) był szkockim botanikiem i taksonomistą. Pochodził z Aberdeen i kształcił się na tamtejszym Uniwersytecie. W 1648 roku uzyskał doktorat z medycyny na Uniwersytecie w Angers, a następnie studiował botanikę w Paryżu. Przez dziesięć lat sprawował funkcję dyrektora Ogrodów Królewskich w Blois. Po powrocie do Anglii został lekarzem Karola II i nadzorcą wszystkich ogrodów królewskich. W latach 1669–1683 pełnił funkcję profesora botaniki na Uniwersytecie w Oksfordzie. Wypracował system klasyfikacji roślin wykorzystujący struktury owoców²⁴. Na ekspozycji zaprezentowano wolumin zawierający dwie prace Morisona ozdobione pięknymi miedziorytami. *Plantarum umbelliferarum distributio nova* obejmuje opis jednej rodziny roślin – baldaszkowatych (Umbelliferae) wraz z ilustracjami. Natomiast w *Plantarum historiae Universalis Oxoniensis* badacz opisał 15 klas roślin²⁵. Na końcu dzieła zamieszczono 63 tablice z herbami i nazwiskami osób, pod których auspicjami (być może też ze wsparciem finansowym) zostały przygotowane. Każda z ilustracji miała więc swego patrona.

Na wystawie przypomniano też postać i dzieła Karola Linneusza (Carl von Linné, Carolus Linnaeus; 1707–1778), badacza, który położył największe zasługi w dziedzinie systematycznego ujęcia różnorodności roślin i zwierząt oraz zasad tworzenia jednoznacznych, dwuczłonowych nazw²⁶. Ten szwedzki uczony studiował medycynę, lecz interesował się też przyrodą i był ogrodnikiem w uczelnianym ogrodzie botanicznym w Uppsali. Podczas samotnej wyprawy po Laponii w 1732 roku przebył ponad 3600 km i opisał wiele nowych gatunków roślin. Studia medyczne kontynuował w Harderwijk, gdzie uzyskał stopień naukowy doktora. Utrzymywał liczne kontakty z innymi botanikami, przebywał też w Londynie i Paryżu. W 1738 roku, już jako znany naukowiec, wrócił do Szwecji, gdzie otworzył praktykę medyczną w Sztokholmie, a w 1742 roku został profesorem na Uni-

²¹ C. L'Ecluse, *Rariorum plantarum historia...*, Antverpiae 1601, sygn. 235274 III.

²² Zob. M. Syniawa, *Biograficzny słownik przyrodników...*, s. 356.

²³ C. L'Ecluse, *Rariorum plantarum historia...*, Antverpiae 1601, sygn. 235732 III.

²⁴ Zob. K. Mägdefrau, *Historia botaniki...*, s. 56–57.

²⁵ R. Morison, *Plantarum umbelliferarum distributio nova...*, Oxonii 1672, sygn. 225041/1 IV; tenże, *Plantarum historiae Universalis Oxoniensis... Pars secunda...*, Oxonii 1680, sygn. 225041/2 IV.

²⁶ Zob. L. Frey, *Karol Linneusz. Księżę Botaników, Profesor Profesorów*, Kraków 2010; K. Mägdefrau, *Historia botaniki...*, s. 67–83.

wersytecie w Uppsali. Prace Karola Linneusza cieszyły się uznaniem, były wielokrotnie wznawiane i tłumaczone. Do najważniejszych należało wydane w 1735 roku w Lejdzie *Systema naturae*, w którym opisał podstawy stworzonego przez siebie systemu klasyfikacji organizmów. Pierwsza edycja liczyła kilkanaście stron, lecz badacz dzieło to stale poprawiał i uzupełniał. Wydanie trzynaste miało już trzy tomy (pierwszy w czterech częściach) o łącznej objętości około 3000 stron. Obejmowało systematyczne ujęcia królestw roślin, zwierząt i minerałów. Autor opisał około 7700 gatunków roślin i 4162 gatunki zwierząt.

Dzieło *Genera Plantarum*, w którym omówił system klasyfikacji roślin według kształtu słupka, pręcika oraz sposobu rozmnażania, ukazało się po raz pierwszy w 1737 roku. W zbiorach Biblioteki Śląskiej zachował się egzemplarz edycji ósmej z 1791 roku, który zaprezentowano na ekspozycji²⁷. Obok znalazło się również *Classes Plantarum*²⁸ z 1747 roku oraz dziewięć woluminów pracy *Species Plantarum* z czwartego wydania opublikowanego na przełomie XVIII i XIX wieku²⁹. Pierwsza edycja tego dzieła ukazała się w 1753 roku, w dwóch tomach. Dzieła Linneusza nie były opatrzone ilustracjami.

Przedstawienia roślin można zobaczyć w opracowaniach bazujących na systematyce szwedzkiego badacza. Praca Christiana Fryderyka Reussa (1745–1813) *Compendium botanices systematis Linnaeani conspectum*³⁰ opatrzona jest kolorowanymi tablicami miedziorytowymi ukazującymi różne kształty i elementy budowy roślin (m.in. liście, kwiaty, korzenie, nasiona). Uwagę zwraca centuria jedenasta wielkoformatowego dzieła *Botanica in originali seu Herbarium vivum* Johanna Hieronima Kniphofa (1704–1763)³¹. Zawiera niemiecko-łacińskie opisy oraz piękne tablice z przedstawieniami stu roślin, z dwujęzycznymi podpisami. Wizerunki uzyskano metodą odcisnięcia na papierze zanurzonego w tuszu czy atramencie egzemplarza rośliny (na odwrocie karty widoczne są nierówności odzwierciedlające kształt). Następnie czarno-białe odciski zostały pokolorowane farbami, oddając rzeczywiste barwy.

W dalszej części ekspozycji znalazły się opracowania roślinności poszczególnych regionów i państw, na czele z prezentacją flory Śląska. Tu przede wszystkim trzeba wymienić prace hrabiego Heinricha Gottfrieda von Mattuschki (1734–1779)³², który pochodził z Jawora, kształcił się we Wrocławiu w Kolegium Jezuitckim, gdzie studiował prawo. Pracował w kancelarii sądowej w Berlinie, a także w biurze Rządu Powiatowego we Wrocławiu, lecz z powodu choroby musiał zrezygnować ze służby. Zajął się badaniami z zakresu fizyki, astronomii, meteorologii, prowadził korespondencję naukową z wybitnymi matematykami. Dla poprawy zdrowia zaczął spacerować i zbierać rośliny, co rozbudziło jego zainteresowania

²⁷ C. Linné, *Genera Plantarum*..., t. 1–2, Vindobona 1791, sygn. 228737 I.

²⁸ Tenże, *Classes Plantarum*..., Halae Magdeburgicae 1747, sygn. 228909/2 I.

²⁹ Tenże, *Species Plantarum*..., t. 1–4, Berolini 1797–1805, sygn. 233524 II.

³⁰ C.F. Reuss, *Compendium botanices systematis Linnaeani conspectum*..., Ulmae 1785, sygn. 14958 I.

³¹ J.H. Kniphof, *Botanica in originali seu Herbarium vivum*..., Halae Magdeburgicae 1764, sygn. 225541 IV.

³² Zob. m.in. M. Syniawa, *Biograficzny słownik przyrodników*..., s. 231–232; <https://historia-swidnica.pl/hrabiowie-von-matuschka-z-pyszczyzna/> [dostęp: data 20.08.2025].

botaniczne. Samodzielnie opracował pokaźny zbiór, który trafił później do Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur (Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczystej). Następnie włączono go do tzw. Zielnika Śląskiego, łączącego prywatne kolekcje, który podczas wojny uległ w dużej mierze zniszczeniu (m.in. zaginęły najstarsze zbiory Mattuschki i Krockera)³³.

Mattuschka wydał kilka prac botanicznych, spośród których najważniejszą jest *Flora Silesiaca*³⁴. Autor zebrał w dwóch tomach opisy 736 gatunków z terenu Śląska, podał ich nazwy w języku łacińskim i niemieckim (czasem wymieniał kilka funkcjonujących równolegle), omówił ich charakterystykę i zastosowanie. Nie zamieścił w swojej pracy ilustracji roślin (choć przygotował ich rysunki), ale wskazał dzieła, w których zostały zamieszczone ich przedstawienia. Spośród przechowywanych w Bibliotece Śląskiej woluminów zwraca uwagę jeden z egzemplarzy tomu pierwszego. Jest on interfoliowany, a dodane karty mają większy format. Jest to więc wolumin bardziej okazały aniżeli „zwykłe” egzemplarze. Na dołączonych arkuszach, a także na marginesach drukowanego tekstu, naniesiono liczne uwagi, poprawki i uzupełnienia, obejmujące również tytuł dzieła. Wolumin ten prawdopodobnie służył do przygotowania nowego wydania, poprawionego i uzupełnionego, o czym świadczy dopisek do karty tytułowej: „Verbesserte und vermehrte Auflage”. Przy nazwisku autora zamieszczono notatkę: „Ehren Mitglied der Berolinischen Gesellschaft Naturforschende Freunde”. Hrabia Mattuschka należał do tego naukowego towarzystwa od 27 sierpnia 1776 roku³⁵. Być może więc tom stanowił własność samego autora, który planował drugą edycję swego dzieła i nanosił poprawki na tekście³⁶. Zauważyć też można późniejsze wpisy sporządzone przez kolejnego właściciela tomu. Mattuschka był również twórcą wykazu ziół rosnących na Śląsku, który został wydany w 1779 roku³⁷.

W tym samym roku ukazała się łacińsko-niemiecka pierwsza centuria *Icones plantarum medicinalium*³⁸ w opracowaniu farmaceuty i botanika Johanna Zorna (1739–1799). Kartę tytułową poprzedził piękny portret Linneusza, kawalera Złotego Orderu Gwiazdy Polarnej, sygnowany przez Hermanna Jacoba Tyroffa. Dzieło zawiera dwujęzyczne opisy i kolorowe przedstawienia stu roślin leczniczych. Tablice z miedziorytami poprzedzają karty z ręcznie spisany indeksem, w którym kolejne ilustracje odesłano do fragmentów dzieła *Flora Silesiaca* Heinricha Mattuschki. Wolumin ten należał do domu zakonnego Księży Werbistów (prawdopodobnie św. Krzyża w Nysie), o czym świadczą pieczętki na stronie tytułowej: „Haus-Bibliothek der Priester S.V.D. in Heiligkreuz” oraz „Ex libris Soc. Verbi Divini”.

³³ Zob. K. Rostański, *Historia zielnika Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Botaniczne”, t. 1, Wrocław 1964, s. 283–304.

³⁴ H.G. v. Mattuschka, *Flora Silesiaca*..., Th. 1–2, Leipzig, Bresslau 1776–1777, sygn. 223716 I.

³⁵ <https://berlinerklassik.bbaw.de/geselligkeit/28> [dostęp: 20.08.2025]. Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin powstało w 1773 roku i działa do dziś; do 1785 roku funkcjonowało pod nazwą Berlinische Gesellschaft Naturforschender Freunde, zob. <https://gnf.berlin/schriften/historie/> [dostęp: 20.08.2025].

³⁶ H.G. v. Mattuschka, *Flora Silesiaca*..., Th. 1, Leipzig 1776, sygn. 223673 II.

³⁷ Tenże, *Enumeratio stirpium in Silesia sponte crescentium*..., Vratislaviae 1779, sygn. 227987 I.

³⁸ J. Zorn, *Icones plantarum medicinalium. Centuria 1*..., Nürnberg 1779, sygn. 232822 I.

Bogaty zbiór zielnikowy śląskiej flory zgromadził wrocławski lekarz i zamiłowany botanik Anton Johann Krockner (1744–1823)³⁹. Na jego podstawie przygotował dzieło *Flora Silesiaca renovata*, zawierające opisy 3345 roślin⁴⁰. Pierwszy tom ukazał się w 1787 roku, natomiast ostatni, piąty, w 1823 roku. Tę edycję zdobią tablice miedziorytowe z przedstawieniami roślin. W Bibliotece Śląskiej zachowały się tylko dwa tomy. W woluminie drugim (niestety zdefektowanym, bo bez tablic) na końcu znajdziemy rękopiśmienny indeks sporządzony przez jednego z użytkowników książki.

Dwie kolejne gabloty poświęcono księgom, które omawiały florę innych regionów i krajów. Znalazł się tu m.in. drugi tom imponującej pracy zwanej *Flora Danica*⁴¹, który opracował Georg Christian Oeder (1728–1791). Wolumin zawiera 180 miedziorytowych, kolorowanych tablic roślin zielnych, drzew, kwiatów, ich nasion i owoców. Doktor medycyny Christian Friis Rottbøl (1727–1797) przygotował dzieło obejmujące duńskie rośliny rzadkie i nowe⁴². Wydany w Kopenhadze w 1773 roku tom został zadedykowany księciu Fryderykowi. Wolumin pierwszy zawiera 21 miedziorytowych tablic, poprzedzonych dokładnym opisem. I w tej publikacji znajdziemy ślady po dawnych właścicielach – na odrębnej karcie przygotowano rękopiśmienny indeks, w którym zapisano odesłania od tablic do konkretnych opisów roślin.

Florę Szwajcarii przybliży trzytomowa praca Albrechta von Hallera (1708–1777), zadedykowana królowi Anglii Jerzemu III⁴³. Opisy roślinności wzbogacają piękne, sztychowane tablice umieszczone pomiędzy stronami tekstu. Niektóre z nich są duże, ukazują roślinę w oryginalnej wielkości, toteż zostały złożone. Miedzioryty zdobią także opracowanie o roślinach Alzacji autorstwa lekarza Markusa Mappusa (1632–1701)⁴⁴. Wydanie, przygotowane przez Johanna Christiana Ehrmanna, ukazało się wiele lat po śmierci autora. Roślinność okolic Berlina przedstawił Johann Julius Hecker⁴⁵. Dzieło dopełniają ilustracje wykonane techniką odbicia okazów na przygotowanych kartach. Przy opisach poszczególnych gatunków znalazły się odniesienia do *Species Plantarum* Linneusza. Na wystawie pokazano również prace poświęcone roślinności ogrodów akademickich w Lejdzie oraz w okolicach Halle⁴⁶.

³⁹ Zob. M. Syniawa, *Biograficzny słownik przyrodników...*, s. 189.

⁴⁰ A.J. Krockner, *Flora Silesiaca renovata...*, t. [1]–2, Vratislaviae 1787–1790, sygn. 234022 II.

⁴¹ G.C. Oeder, *Icones plantarum sponte nascentium in regnis Daniae et Norvegiae...*, vol. 2, Hafniae 1766, sygn. 225540 IV/2.

⁴² C.F. Rottbøll, *Descriptionum et iconum rariores et pro maxima parte novas plantas illustrantium liber primus*, Hafniae 1773, sygn. 225542 IV.

⁴³ A. v. Haller, *Historia stirpium indigenarum Helvetiae inchoata*, t. 1, Bernae 1768, sygn. 225101 IV.

⁴⁴ M. Mappus, *Historia Plantarum Alsaticarum Posthuma*, Argentorati, Amstelodami 1742, sygn. 223871 II.

⁴⁵ J.J. Hecker, *Flora Beroliniensis... Centuria I*, Berlin 1757, sygn. 225539 IV.

⁴⁶ H. Boerhave, *Index Plantarum, quae in Horto Academico Lugduno Batavo reperiuntur*, Lugduni Batavorum 1710, sygn. 229261 I; J.C. Buxbaum, *Enumeratio Plantarum Accuratio in Agro Hallensi...*, Halae Magdeburgicae 1721, sygn. 229438 I.

Gdańszczanin Gottfried Reyger (1704–1788)⁴⁷ interesował się fizyką, meteorologią i astronomią, a przede wszystkim botaniką – badał florę lokalną rodzinnego miasta. W latach 1764–1766 opublikował dwutomową pracę *Tentamen florae Gedanensis*, a w 1768 roku przygotował wydanie w języku niemieckim. Do tej publikacji wykorzystał informacje z edycji łacińskiej oraz dodał opis sześciu nowych, zaobserwowanych przez siebie, gatunków. Egzemplarz przechowywany obecnie w Bibliotece Śląskiej należał do kolekcji wrocławskiego Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur. O wykorzystaniu tomu świadczą podkreślenia w tekście i noty czytelnicze naniesione na marginesach⁴⁸.

Zwiedzający wystawę mieli też możliwość zapoznać się z florą Egiptu. Prospero Alpino (1553–1617), wenecki lekarz i botanik, drugi tom pracy *Historiae Naturalis Aegypti* poświęcił egzotycznej roślinności tego kraju. Wśród wielu omówionych gatunków nie zabrakło też wiadomości o papirusie i ciekawego wizerunku tej rośliny⁴⁹. Interesująca seria pod tytułem *Botanisches Bilderbuch* ukazywała się w formie zeszytów na przełomie XVIII i XIX wieku. Autorzy publikacji, Johann Friedrich Peter Dreves (1772–1816) i Friedrich Gottlob Hayne (1763–1832), deklarowali, że będzie to pomoc dla młodzieży i „przyjaciół botaniki”. Każdy zeszyt prezentował pięć roślin: zawierał miedziorytowe, kolorowane przedstawienia ich pokroju, kwiatów, nasion, owoców oraz opis w trzech językach: po niemiecku, francusku i angielsku⁵⁰.

W 1682 roku w Berlinie opublikowany został wielojęzyczny słownik nazw roślin⁵¹. Jego autorem był Christian Mentzel (1622–1701), doktor medycyny, prekursork nauk botanicznych w Brandenburgii, a także bibliotekarz, chemik i orientalista. Przez kilka lat pracował w Gdańsku jako nauczyciel anatomii i biologii, organizował też dla młodzieży wycieczki botaniczne. Wydał drukiem informacje o gatunkach znanych w tych okolicach⁵². W opracowanym przez siebie słowniku wymienił nazwy roślin porastających wiele regionów, zapisując je w językach mieszkańców Europy, Azji, Afryki i Ameryki. Zastosował układ alfabetyczny, opis główny zamieszczając pod mianem łacińskim, do którego też odsyłał od nazw w innych językach. Zamieszczony na początku wykaz obejmuje 105 skrótów stosowanych dla oznaczenia języków. Są tu więc słowa nie tylko łacińskie, greckie, niemieckie, francuskie, angielskie, ale też pochodzące z Malty, Krety, Hiszpanii i Portugalii, Szkocji i Irlandii, Belgii z Brabancją, Czech, Polski, Śląska, Litwy, Węgier, Chorwacji. Języki azjatyckie reprezentują m.in. chaldejski, hebrajski, arabski, syryjski, turecki, bengalski, japoński; afrykańskie: egipski, etiopski, mauretański; z Ameryki nazwy używane w Brazylii czy Meksyku.

⁴⁷ Zob. M. Ziarnek, *Badacze szaty roślinnej Pomorza sprzed roku 1945*, Szczecin 2012, s. 27–28.

⁴⁸ G. Reyger, *Die um Dantzig wildwachsende Pflanzen nach ihren Geschlechtstheilen geordnet und beschrieben*, Dantzig 1768, sygn. 231445 I.

⁴⁹ P. Alpino, *Historiae Naturalis Aegypti...*, Lugduni Batavorum 1735, sygn. 233099 II.

⁵⁰ J.F.P. Dreves, F.G. Hayne, *Botanisches Bilderbuch für die Jugend und Freunde der Pflanzenkunde*, Bd. 1–4, Leipzig 1794–1801, sygn. 233394 II.

⁵¹ C. Mentzel, *Pinax botanōnymos polyglōttos katholikos...*, Berolini 1682, sygn. 235778 III.

⁵² Zob. M. Ziarnek, *Badacze szaty roślinnej...*, s. 19–20.

Mentzel na początku dzieła zamieścił też wykaz wykorzystanych źródeł: wskazał ponad 160 prac słownikowych i opracowań botanicznych. Wśród wykorzystanych publikacji wymieniony jest zielnik Syreniusza oraz słownik Konstantego Szyrwida *Dictionarium trium Linguarum Polonice-Latino-Lithuanicum* (Wilno 1631). Nazwy stosowane na Śląsku pochodzą zapewne z dzieła Caspara Schwenckfelda⁵³. Menzel podał też krótkie informacje o autorach wykorzystanych źródeł, np. „Simon Syrennius, Polonus, Cracoviensis Medicus & Professor Cracoviae. Vixit secula 15. Scripsit Herbarium Lingua Polonica juxta methodum Discordis Cracoviae 1613, fol. Cum figuris ligneis. Titulus libri est Zielnick. i.e. Herbarius”; „Constantinus Szyrwid, P. Soc. Jesu, Scripsit Dictionarium Trium Linguarum Polonice Latino-Lithuanicu Vilnæ 1631. 8.”; „Michaël Boym, P. Soc. Jesu. Vixit præsentē 16. Seculo. Edidit Floram Sinensem. In qua Vocabula Chinens. Botanica &c. Vien 1656. f.”. W dodatku *Pugillus Plantarum Rariorum*, który zawiera jedenaście tablic miedziorytowych, zawarł informacje florystyczne.

Ekspozycję zamknęła gablota z dziełami uczonych polskich z przełomu XVIII i XIX wieku. Tu znalazły się prace księdza Krzysztofa Kluka (1739–1796)⁵⁴, wieloletniego proboszcza w rodzinnym Ciechanowcu. Miał on wszechstronne zainteresowania, zasłynął przede wszystkim jako przyrodnik. Przy plebanii urządził ogród, w którym hodował liczne rośliny krajowe i obce, aklimatyzowane. Zgromadził bogate zbiory botaniczne, mineralogiczne, ornitologiczne, dysponował wieloma opracowaniami naukowymi. Był autorem kilku rozpraw botanicznych, wielokrotnie wznawianych, które stanowiły przełom w ówczesnych polskich naukach przyrodniczych⁵⁵. Brał też udział w pracach Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Około 1780 roku otrzymał tytuł doktora nauk wyzwolonych i filozofii Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie. W 1781 roku król Stanisław August przyznał mu złoty Medal Merentibus.

W pierwszym z trzech tomów publikacji *Roślin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobiwie krajowych [...] utrzymanie, rozmnażanie i zażycie*⁵⁶ Kluk przybliżył budowę roślin. Dużo miejsca poświęcił problemom ogrodniczym, omówił owoce „rzadkie i pieszczone” (m.in. pigwy, brzoskwinie, figi, pomarańcze), opisał ich wykorzystanie w kuchni i sposoby przechowywania. Przygotował też kalendarz prac na poszczególne miesiące roku. Na tablicach przedstawił plan ogrodu, altanki, sposoby szczepienia drzew. Tom drugi poświęcił leśnictwu⁵⁷, a trzeci – rolnictwu⁵⁸. Zamieścił także uwagi o cudzoziemskich metodach uprawy

⁵³ C. Schwenckfeld, *Stirpium & Fosilium Silesiae Catalogus...*, Lipsiae 1600, sygn. 50006 I.

⁵⁴ Zob. m.in. S. Brzozowski, *Kluk Krzysztof Jan*, [w:] *Słownik biologów polskich...*, s. 262–264; Z. Wójcik, *Książd Jan Krzysztof Kluk – pisarz i uczonec*, Ciechanowiec 2012.

⁵⁵ M.in. K. Kluk, *Rzeczy kopalnych osobiwie zdutniejszych szukanie, poznanie i zażycie*, Warszawa 1781–1782; tenże, *Zoologia czyli zwierzętopismo, dla szkół narodowych*, Warszawa 1789; tenże, *Zwierząt domowych i dzikich, osobiwie krajowych [...], chowanie, rozmnożenie, chorób leczenie...*, t. 1–4, Warszawa 1779–1780.

⁵⁶ Tenże, *Roślin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobiwie krajowych [...] utrzymanie, rozmnożenie i zażycie...*, t. 1, Warszawa 1797, sygn. 227323 I.

⁵⁷ Tenże, *Roślin potrzebnych...*, t. 2, *O drzewach, i ziołach dzikich, lasach, itd.*, [Warszawa 1802], sygn. 227323 I.

⁵⁸ Tenże, *Roślin potrzebnych...*, t. 3, *O rolnictwie, zbożach, łąkach, chmielnikach, winnicach i roślinach gospodarskich*, Warszawa 1781, sygn. 227323 I.

roli, opisał zwierzęta wykorzystywane do prac polowych (woły i konie), narzędzia, zboża, winnice, chmiel, omówił także rośliny gospodarskie, „rękodzielne” i „przędzodajne”. W *Przydatku* przedstawił też inne rośliny „pożyteczniejsze”, m.in. tytoń i ziemniaki, o których napisał: „żadna inna zamorska roślina nie miała tyle szczęścia, aby ją tak nagle w Europie rozmnożono, jak kartofle, które z Ameryki pochodzą”⁵⁹. Na tablicach zaprezentował narzędzia rolnicze, takie jak pług i walec, a także kołowrotek.

Trzytomowy *Dykcjonarz roślinny*⁶⁰ obejmuje opisy 1536 roślin krajowych i zagranicznych, ułożonych według nazw łacińskich. Na końcu Kluk zamieścił indeksy imion łacińskich i polskich roślin, *Regestr roślin zdatnych do różnego zażycia ekonomicznego*, *Regestr roślin zdatnych do zażycia lekarskiego* oraz *Gromady, rzędy i rodzaje roślin w tym dykcjonarzu opisanych porządkiem układu linneuszowego ułożone*. Natomiast *Botanika dla szkół narodowych* to podręcznik napisany na zamówienie Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Autor przedstawia budowę roślin oraz zasady systematyki, a całość ilustrowały składane tablice miedziorytowe zamieszczone na końcu tomu⁶¹. Drugie wydanie ukazało się w Wilnie w 1787 roku.

Ksiądz Stanisław Bonifacy Jundziłł (1761–1847) należał do zakonu pijarów i był nauczycielem w szkołach zakonnych. Przy placówce edukacyjnej w Szczuczynie Litewskim założył ogród botaniczny, a przy posiadłości rodziny Scipio del Campo urządził park. W latach 1790–1792 wykładał (po polsku) nauki przyrodnicze w wileńskim kolegium pijarów. Od 1792 roku pracował w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podróżując po Europie, zwiedzał ogrody botaniczne, przeprowadzał obserwacje naukowe, studiował hodowlę roślin. Organizując ogród botaniczny z roślinami leczniczymi przy wiedeńskiej Szkole Weterynaryjnej, wysłuchał też wielu wykładów – poznał anatomię zwierząt, fizjologię, patologię, terapię, farmację. W latach 1799–1825 kierował ogrodem botanicznym Szkoły Głównej Wileńskiej, wprowadził tam liczne nowe gatunki roślin. W 1802 roku został profesorem botaniki oraz zoologii na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. Wzbogacił gabinety przyrodnicze uniwersytetu nowymi eksponatami, urządził też gabinet mineralogiczny.

Jundziłł był autorem pierwszego opisu flory litewskiej wydanego w pracy *Opisanie roślin w prowincyi W.X.L.*, za którą od króla Stanisława Augusta otrzymał Medal Merentibus. W dziele tym zamieścił też biogram Karola Linneusza. Do prezentowanego na wystawie egzemplarza dawny użytkownik dodał czystą kartę, na którą nakleił pochodzący z innej publikacji portret tego uczonego i dopisał daty jego życia⁶². W książce widoczne są liczne notatki i uzupełnienia. Jundziłł przygotował też pierwsze podręczniki nauk przyrodniczych dla studentów Uniwersytetu Wileńskiego: *Początki botaniki* (1804–1805) – na wystawie zaprezentowano egzemplarz wydania drugiego⁶³ – oraz *Zoologia krótko zebrana* (1807). Na ich potrzeby stworzył nowe, fachowe nazewnictwo polskie.

⁵⁹ Tamże, s. 256.

⁶⁰ K. Kluk, *Dykcjonarz roślinny*..., t. 1–3, Warszawa 1786–1788, sygn. 220536 I.

⁶¹ Tenże, *Botanika dla szkół narodowych, pierwszy raz wydana*, Warszawa 1785, sygn. 220864 I.

⁶² S.B. Jundziłł, *Opisanie roślin w prowincyi W.X.L.*..., Wilno 1791, sygn. 221994 I.

⁶³ Tenże, *Początki botaniki*, Wilno 1818, sygn. 190518 I.

Na wystawie pokazano także drobniejsze prace botaniczne dotyczące roślin obcych, np. kulczyby (zawierającej strychninę)⁶⁴ i kawy⁶⁵. Ciekawym drukiem jest także *Diaeteticon* Johanna Sigismunda Elsholtza (1623–1688), lekarza, botanika i ogrodnika⁶⁶. W dziele tym autor opisał zasady zdrowego odżywiania, przedstawił także różne rodzaje pożywienia – napoje, owoce, mięsa, owoce morza, przyprawy. Ozdobą woluminu jest kilka barwnych, miedziorytowych ilustracji, przedstawiających m.in. kawę, kakao, herbatę, daktyle. Na marginesach można odnaleźć noty rękopiśmienne, które świadczą o korzystaniu z książki⁶⁷.

Zaprezentowane na wystawie dzieła to zaledwie niewielki fragment kolekcji starych druków Biblioteki Śląskiej. Ekspozycja umożliwiła odwiedzającym zapoznanie się z bogatą historią nauk biologicznych, a także ze zmianami technik drukarskich i zdobniczych na przestrzeni wieków. Ukazała ponadto nie tylko sposoby wykorzystywania księgozbioru i stosowane przez użytkowników metody pracy, ale również przejawy ich troski o zachowanie woluminów w jak najlepszym stanie.

Bibliografia

Opracowania

- Bieńkowski Tadeusz (1985), *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Brzęk Gabriel (1987), *Syreński (Syreniusz) Szymon*, [w:] *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 517.
- Brzozowski Stanisław (1987), *Kluk Krzysztof Jan*, [w:] *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 262–264.
- Frey Ludwik (2010), *Karol Linneusz. Księżę Botaników, Profesor Profesorów*, Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, Polska Akademia Nauk w Krakowie.
- Mägdefrau Karl (2004), *Historia botaniki. Życie i dokonania wielkich badaczy*, przeł. M. Mularczyk, „Prace Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego”, t. 7, z. 1.
- Rostański Krzysztof (1964), *Historia zielnika Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Botaniczne”, t. 1, s. 283–304.
- Suchecka Anna (2021), *Kanonik sandomierski Marcin z Urzędowa i jego „Herbarz polski” w historiografii*, „Studia Sandomierskie”, t. 28, s. 5–26.
- Syniawa Mirosław (2006), *Biograficzny słownik przyrodników śląskich*, t. 1, Katowice: Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska.

⁶⁴ Dziwne przymioty, i skutki owocu katalogańskiego..., Kalisz [1743], sygn. 232663 I.

⁶⁵ P.J. Buc'hoz, *Krótką wiadomość o kawie...*, Kraków 1795, sygn. 78344 I.

⁶⁶ Zob. M. Ziarnek, *Badacze szaty roślinnej...*, s. 21–22.

⁶⁷ J.S. Elsholtz, *Diaeteticon...*, Cölln an der Spree 1682, sygn. 223894 II.

- Szostak Jan (2006), *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Wójcik Zbigniew (2012), *Ksiądz Jan Krzysztof Kluk – pisarz i uczonek*, Ciechanów: Muzeum Rolnictwa im. Ks. K. Kluka w Ciechanowcu, Instytucja Kultury Województwa Podlaskiego.
- Ziarnek Magdalena (2012), *Badacze szaty roślinnej Pomorza sprzed roku 1945*, Szczecin: Zakład Botaniki i Ochrony Przyrody, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Lonicera Krzysztof Ziarnek.

***People, Plants, Books. Botanical Works
in Old Prints Collection of the Silesian Library***

Summary

The author of the article presented works and scientific papers on botanical subjects from the Silesian Library's old print collection which accompanied the exhibition "Fitoglosje" (Phytoglossias). In the paper, considerable attention was devoted to herbaria published in Krakow, as well as to those well-known in Europe, by Mattioli, Bock, and Lonitzer. References were made to studies by renowned researchers (including Morison and Linnaeus), works on the flora of various regions and countries, and dictionaries recording the names of various plant species. Discussing individual items, the researcher characterised the illustrations (often hand-coloured), as well as handwritten inscriptions and stamps that provide information about the origins and history of specific works.

Keywords

Silesian Library, old print, botany, plants, flora, herbarium

***Mensch, Pflanzen, Bücher. Botanische Werke
in den Alten Drucken der Schlesischen Bibliothek***

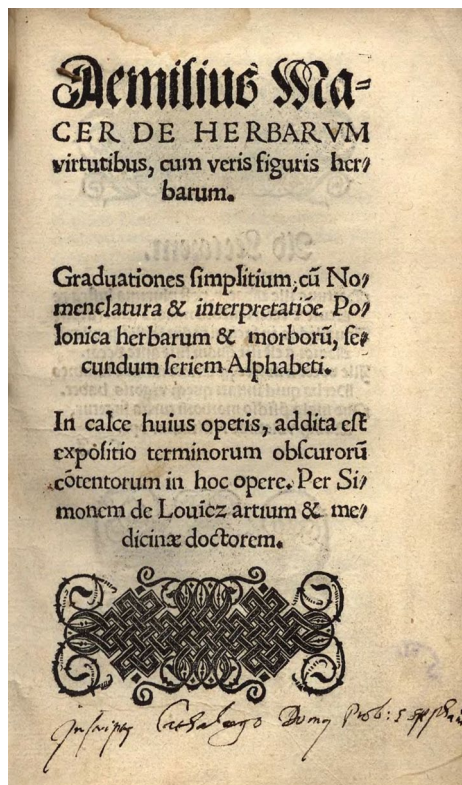
Zusammenfassung

Die Autorin des Artikels stellt botanische Werke und wissenschaftliche Studien vor, die im Altbestand der Schlesischen Bibliothek aufbewahrt werden und die die Ausstellung „Fitoglosje“ begleiteten. Breiten Raum nehmen sowohl die in Krakau erschienenen Kräuterbücher als auch jene ein, die in ganz Europa bekannt wurden, darunter die Werke von Mattioli, Bock und Lonitzer. Erwähnt werden zudem die Abhandlungen bedeutender Forscher (u. a. Morison,

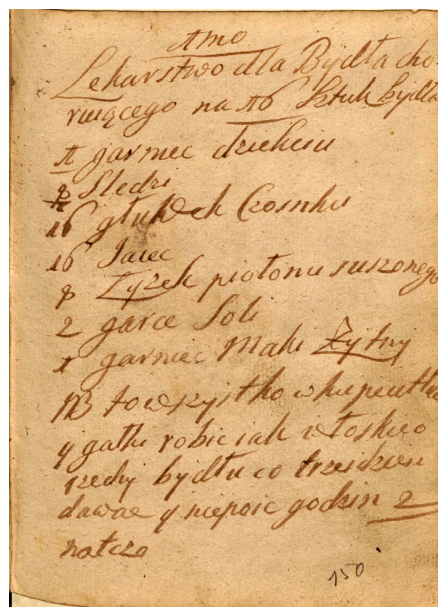
Linné), Werke über die Flora verschiedener Regionen und Länder sowie Wörterbücher, die die Bezeichnungen unterschiedlicher Pflanzenarten verzeichnen. Bei der Besprechung einzelner Exemplare charakterisiert die Forscherin die darin enthaltenen Illustrationen (oft handkoloriert) sowie handschriftliche Einträge und Stempel, die Aufschluss über die Herkunft und die Geschichte der jeweiligen Werke geben.

Schlüsselwörter

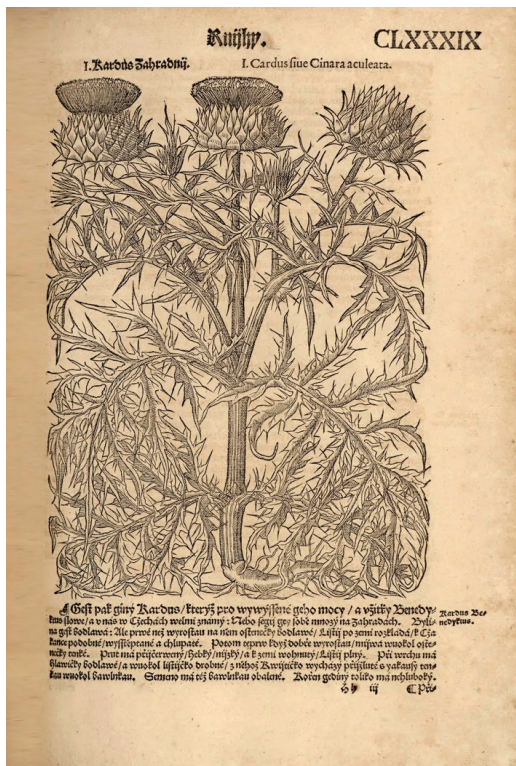
Schlesische Bibliothek, Alter Druck, Botanik, Pflanzen, Flora, Kräuterbuch

A. Macer [właśc. O. de Meung], *De herbarum virtutibus...*, Cracoviae [ok. 1534]

M. Siennik, *Lekarstwa doświadczone...*, Kraków 1564
 Ilustracja oraz rękopiśmienny przepis na lekarstwo dla bydła

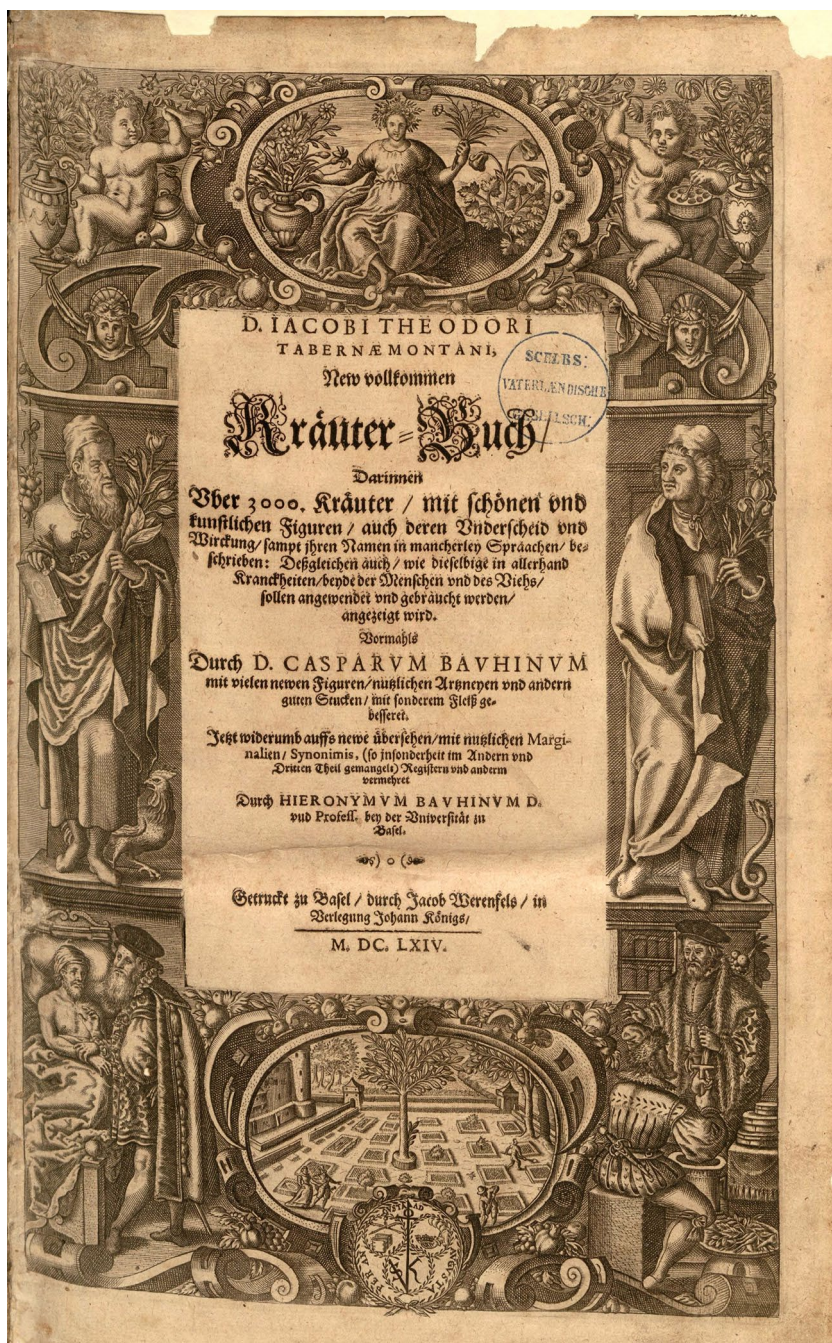
P.A. Mattioli, *Herbarz: ginak Bylinař welmi užitečný...*, Praga 1564
Ilustracje przedstawiające osiet oraz piec do wypalania wódek

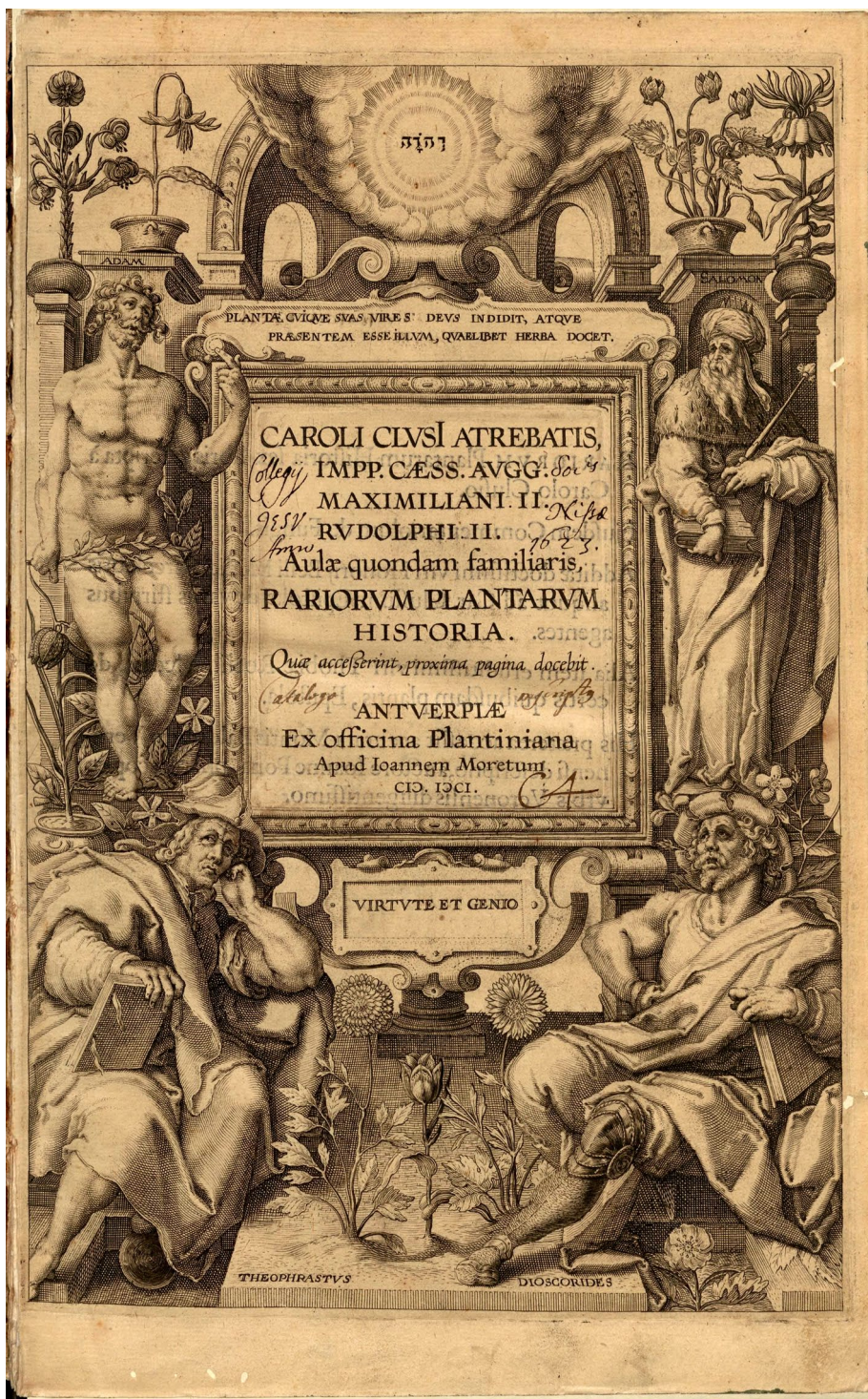
H. Bock, *Kreutterbüch...*, Straßburg 1587
Kolorowane ilustracje przedstawiające mandragorę i sosnę
(z odręcznymi dopiskami: „pokrzyż” oraz „schosna”),
widoczne podklejenie uszkodzeń

A. Lonitzer, *Kreuterbuch*..., Franckfurt am Mayn 1609
Ręcznie kolorowana karta tytułowa

J. Theodorus, *New vollkommen Kräuter-Buch...*, Basel 1664
Miedziorytowa karta tytułowa

C. L'Ecluse, *Rariorum plantarum historia...*, Antverpiæ 1601
Miedziorytowa karta tytułowa

R. Morison, *Plantarum umbelliferarum distributio nova...*, Oxonii 1672
Portret autora

R. Morison, *Plantarum historiae Universalis Oxoniensis...*, Oxonii 1680
Ilustracja miedziorytowa

J.H. Kniphof, *Botanica in originali seu Herbarium vivum...*,
Halae Magdeburgicae 1764

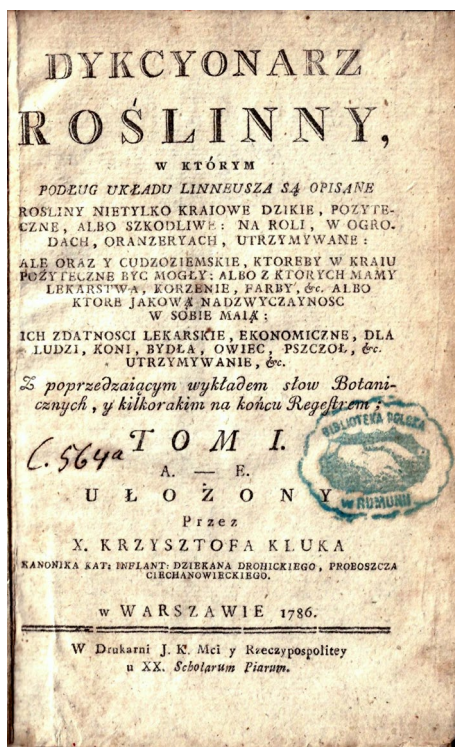
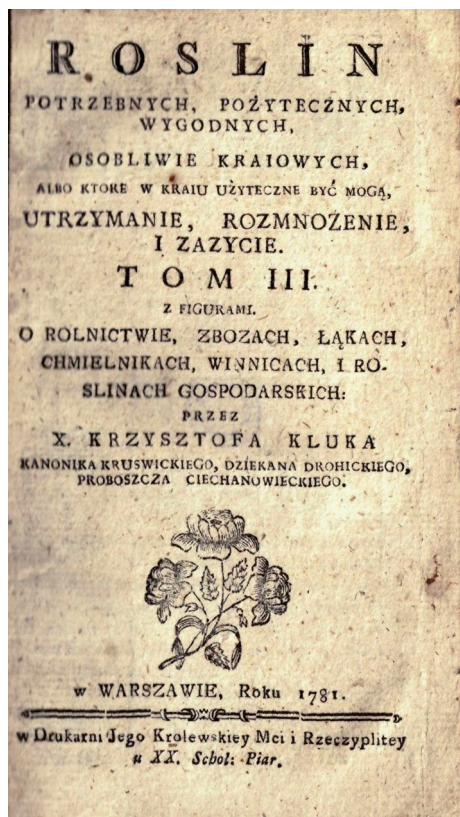

Tabula.

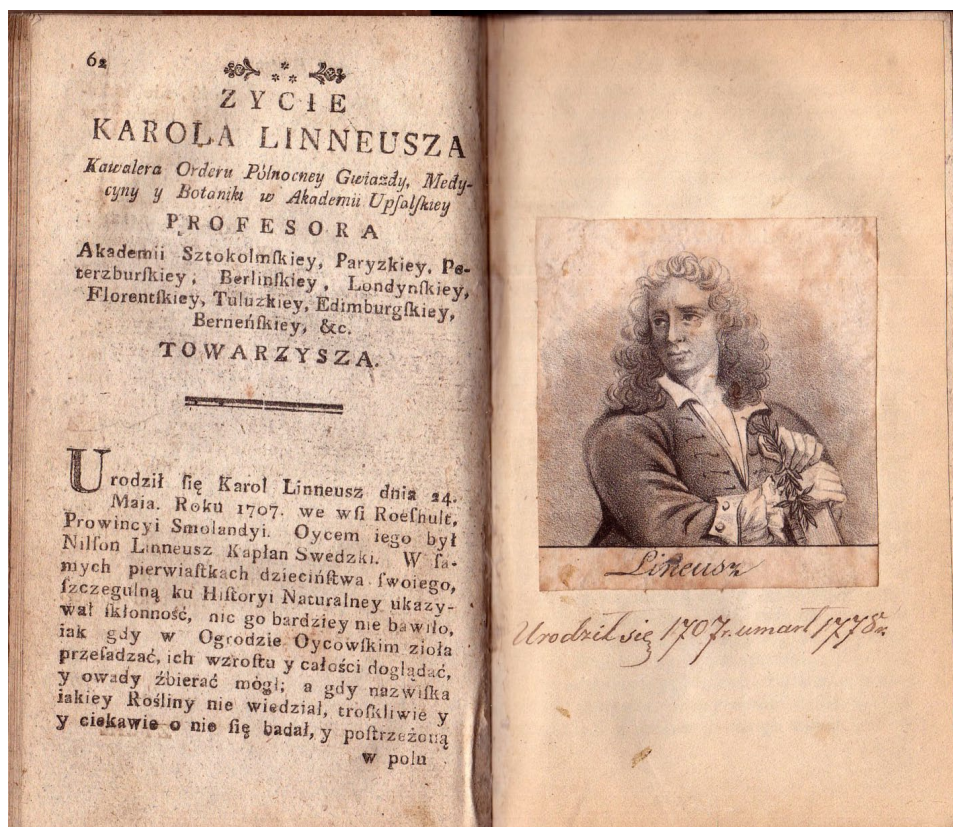
<i>Planta</i>	<i>Clas.</i>	<i>Bank</i>	<i>Clas.</i>	<i>num.</i>
1. <i>Silvestris</i> - <i>Silvestris</i>	5.	1.	128.	119.
2. <i>Cochlearia</i> - <i>Cochlearia</i>	15.	1.	129.	120.
3. <i>Lupinus</i> - <i>Lupinus</i>	8.	1.	343.	277.
4. <i>Linum</i> - <i>Linum</i>	12.	1.	430.	344.
5. <i>Artemisia</i> - <i>Artemisia</i>	13.	1.	408.	389.
6. <i>Junonia</i> - <i>Junonia</i>	17.	2.	124.	514.
7. <i>Grindelia</i> - <i>Grindelia</i>	5.	1.	134.	124.
8. <i>Alta</i> - <i>Alta</i>	19.	2.	302.	630.
9. <i>Calceolus</i> - <i>Calceolus</i>	10.	1.	398.	224.
10. <i>Caric</i> - <i>Caric</i>	8.	1.	245.	285.
11. <i>Hyssop</i> - <i>Hyssop</i>	14.	2.	4.	424.
12. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	6.	1.	284.	230.
13. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	5.	1.	138.	127.
14. <i>Junonia</i> - <i>Junonia</i>	17.	2.	120.	515.
15. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	12.	1.	430.	382.
16. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	15.	2.	0.	0.
17. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	14.	2.	38.	430.
18. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	6.	1.	0.	0.
19. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	11.	1.	420.	343.
20. <i>Alnus</i> - <i>Alnus</i>	5.	1.	444.	132.

J. Zorn, *Icones plantarum medicinalium. Centuria 1...*, Nürnberg 1779
Karta tytułowa, rękopiśmienny indeks, ilustracja

Karty tytułowe dzieł botanicznych Krzysztofa Kluka

Karty z dzieł botanicznych
Stanisława Bonifacego Jundziłła

